

A GYEPEKHEZ KÖTŐDŐ NÉPRAJZI ÉRTÉKEK ÉS LEHETSÉGES SZEREPÜK A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

Lilik János

Summary

This study gives a short summarize from the ethnographic values which links to the grasslands. The use of the natural grasslands gave us numerous cultural values by the herdsmen, who had worked among special weather conditions. The herdsmen's number were so high in the 18th century. 2000 herdsmen had been registered only Szabolcs county in 1796, and more than 50000 worked in Hungary at that times. From the herdsmen's tradition worth to emphasize the farming of natural environment, architecture, clothes, herdsman's devices, everyday life, object of herdsman art, ornaments, festivals.

The animal keeping had given much income for the country under the centuries, nevertheless the opportunity of the Hungarian rural development very important nowadays as well. It should use much better the grasslands by the animal keeping, because the development opportunities would be better for the rural society, but of course must have developments more fields, e.g. the infrastructure, number of animals, tourism, traditions and so on.

Offers are for the farmers on the end of the study.

Összefoglalás

A tanulmány röviden összegzi a gyeppekhez kapcsolódó néprajzi értékeket, amelyek a múltban halmozódtak fel. A természetes gyepterületek hasznosításának történeti folyamatában rengeteg kulturális érték keletkezett a pásztorokodás, a pásztorok jóvoltából, akik sajátos időjárási körülmények között dolgoztak. A pásztorok száma jelentős volt a 18. században. Csak Szabolcs megyében 2000 pásztort regisztráltak az 1796-os összeírás alkalmával, országosan jóval több mint 50000 pásztoember élt és dolgozott akkoriban Magyarországon. A pásztorok hagyatékából érdemes kiemelni a természeti környezetet kímélő gazdálkodást, az építészetet, a ruházatot, a pásztorokodás eszközeit, a mindennapi életet; a pászto művészet tárgyait, a díszítőtechnikákat, az ünnepeket.

Az évszázadok alatt a legeltetési állattartással jelentős jövedelmet termelt az ország, mindazonáltal a magyar vidék fejlesztésének lehetősége nagyon fontos napjainkban is. Jobban ki kellene használni a gyeppeket az állattartás céljaira, mert a fejlődési lehetőségek jobbakk lennének a vidék társadalmának, de természetesen több területen szükségesek fejlesztések, pl. infrastruktúra, állatlétszám, idegenforgalom, hagyományok és így tovább.

A tanulmány végén ajánlások találhatók gazdáknak, gazdálkodóknak.

Bevezetés

A természetes gyepék, legelők, rétek alapját képezik a legeltető állattartásnak. Speciális körülmények jellemzik az ilyen területeken folyó gazdálkodást a viszonylag nagy területi elhelyezkedés és a ritka populáció miatt. A magyar nép történetében mindig frekvenciált helyen szerepelt az állattartás, a legeltetés. A Kárpát-medencében történt megtelepedés sem törte meg a kapcsolódást, az „új” helyen is bőséges legeltetésre alkalmas területtel rendelkezett a magyarság - síksági legelők, vízjárta ártéri területek, dús növényzetű erdőségek biztosították az állatok tartását, nevelését.

A nép életét tanulmányozó néprajztudomány számára a pásztorkodás, a pásztorkultúra a tudományág létrejötté, kibontakozása pillanatától foglalkoztatta a kutatókat. A gyepkekhez kapcsolódva olyan sajátos kultúra fejlődött ki, részben elkülönülve a paraszti kultúra egészétől, amelyben az önálló foglalkozássá váló pásztorkodás kimeríthetetlen tárházát nyújtotta a kutatásokhoz. A pásztorokat munkájuk a természethez kötötte, szoros harmóniában a természeti környezettel és a felügyeletükre bízott állatokkal. Felvillantva az állattartás és pásztorkodás múltjából néhány kockát, megismerkedhetünk a pásztorok szerepével a magyar állattartásban. Egy olyan társadalmi réteg kínálta megismerésre kultúráját, amelyik nem jöhetett volna létre a gyep, a legelő nélkül, így a gyepkek kínálta legeltetési lehetőségek eredményeként az állatokból származó haszon mellett kulturális, néprajzi értékek is születtek. Átfutva a pásztorkodás révén keletkezett kulturális örökségen, feltehetően nem tűnik illúzióknak, hogy a meglévő értékek integrálhatók a vidékfejlesztés koncepciójához, segítségükkel, a hagyományok figyelembevételével olyan fejlesztési tervek készülhetnek, amelyek elősegíthetik a napjainkra meglehetősen háttérbe szorított természetes gyepkek hatékonyabb hasznosításának ismételt fellendítését. Ennek az elképzelésnek a megvalósításához kíván ez a vázlatos tanulmány ötleteket adni.

Állattartás és pásztorkodás

Az erdőségek, gyepkek, vízjárta rétek, legeltetésre alkalmas területek olyan tartásmódokat kínáltak, amelyek révén a legeltető állattartás és az állandó vándorlás az újabb és újabb legelőterületek meghódítására sarkallta őseinket. A nomád népek vándorlásaik során óriási területeket jártak be legelő állataikkal, követve a csordát sátrastól, családotól.

A magyarság is hasonló életkörülmények között nevelte állatait a Kárpát-medencében történt megtelepedés előtt. Az államszervezet kiépülése utáni századokban is fontos terület volt az állattartás, az ország néptelen határvidékein a magashegyi, havasi állattartás és pásztorkodás alakult ki, amely a 14-15. század környékén terjedt el nagyobb területeken, elsősorban ott, ahol a havasi legeltetésre alkalmas földek a faluközösség közös tulajdonában voltak. Az ország belső síksági területein a pusztasodás terjedése teremtett alapot a pusztai legeltető állattartásnak és a hozzá szorosan kapcsolódó pásztorkodásnak. A pusztai állattartás a 16-17. században nagyobb gazdasági jelentőséggel bírt az Alföldön, mint más állattartási típusok. Ezt a vezető szerepet a 18. század végéig megőrizte (Dám 1995). A falvak elnéptelenedése a török uralom alatt rohamosan növekedett, így hatalmas területek kerültek egy-egy megmaradt

település, mezőváros tulajdonába. A „bekebelezett” legelőterületeket a városok bérbe adták vágóállat termelés céljaira polgároknak, falusi parasztoknak, így létrejöttek a pusztabérletek. A nyájak, csordák őrzésére pásztorokat fogadtak fel, akik a legelőn épített szálláson éltek, lakott településre csak ritkán jutottak el. Ez az életforma sajátos, egyedi kultúrát alakított ki a népi kultúrán belül, különleges szegmenseként a néprajzi kutatásoknak. A pásztorok az állatok őrzése, gondozása során külön foglalkozási ágat hoztak létre, akik a maguk területén az idők folyamán szakembereknek számítottak. Hosszú időnek kellett eltelnie, míg a fiatal pásztor elsajátította, elvette az öregektől a *szakma fortélyait*, mert azokat könyvekből nem ismerhették meg, „csak” a gyakorlat által válhatott valaki a terelés, őrzés, gyógyítás, főzés, művészkedés mesterévé. A jószág különleges bánásmódot igényelt, hosszú évek gyakorlata kellett a pásztorság „tudományának” elsajátításához. Ezért az öreg pásztoroktól lehetett a legtöbbet tanulni, a kutatók is tőlük szereztek a legértékesebb információkat.

A 18. században jelentős társadalmi réteget képviseltek a pásztorok, egy 1796-os Szabolcs megyei összeírás szerint 2000 pásztor volt a megyében. Országosan 50-100 ezer pásztossal lehetett számolni (Paládi-Kovács 1993). A pásztorok társadalma, a tagozódás belső rendje hosszú történeti folyamat eredményeként jött létre. A ranglétra tetején a *számadó* állt, ő felelt az állatokért és anyagilag is felelősséggel tartozott a tulajdonosnak. Saját állománnyal is rendelkezett, amely a gazda állataival együtt legelt és biztosítékként is szolgált az esetleges károkért. Az *öregbojtár* a számadó helyettese és dolgozott az állatokkal *kisbojtár*. A munkalehetőség megragadására a pásztoroknak nem volt mindig helyben alkalmuk, a migrációs mozgások jellemezték a pásztortársadalmat (Szabadfalvi 1984).

A múlt század első felében bekövetkezett területi változások (Trianon) következtében kialakult a jelenlegi országhatár, így érdemes megnézni, hogy akkoriban és napjainkban hogyan alakultak az állattenyésztés mutatói (1, 2. táblázat).

J. táblázat

Az állatállomány létszámának alakulása

	1925	1927	1929	1931	1933	1935
	1000 darab					
Szarvasmarha	1920	1803	1819	1814	1696	1755
Juh	1890	1611	1573	1440	1056	1227
Ló	876	903	892	864	820	806
Sertés	2633	2386	2582	2714	1899	3176

Forrás: Estók János et al.: *Agrárvilág Magyarországon 1848-2002*. Bp. Argumentum, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 2003.

Az állatállomány 1990-től

	1990	1992	1994	1996**	1998**	2000**	2001**
	1000 darab						
Szarvasmarha	1571	1159	910	909	873	805	783
Juh	1865	1752	947	872	909	1129	1136
Ló	76	75	78*	70	...	75	60
Sertés	8000	5364	4356	5289	5479	4834	4822

* = szeptember 30.

** = december 01.

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 2001.

A pásztorkultúra tudományos igényű tanulmányozása a XIX. században indult meg és a XX. században bontakozott ki. Jeles kutatók vizsgálták az állattartás és pásztorkodás területét (pl. Herman Ottó, Györffy István, Ecsedi István, Szabadfalvi József, Manga János, stb.), jelentették meg tanulmányaikat, dolgozataikat, rövidebb-hosszabb publikációikat. A földek tulajdonviszonyainak a változása, a legeltetés szabályozása, a legelőterületek zsugorodása a gyepek feltörése miatt és még sok egyéb tényező hatására a pásztorkodás egyre szűkebb területekre korlátozódott a XX. század második felében, aminek egyenes következménye lett a pásztortársadalom fokozatos felolvadása a társadalomban. A legeltetett állatok aránya csökkent, aminek eredményeként jelenleg pl. a szarvasmarha vonatkozásában kevesebb volt 2001-ben (783000) az összes marhalétszám, mint a legelőn nevelt marha 1935-ben (1., 2., 3. táblázat).

A legeltetett állatok aránya 1935-ben

	Szarvasmarha	Juh	Ló	Sertés
Dunántúl	46,9	97,9	7,3	52,4
Alföld	64,9	98,5	10,2	49,1
Észak Mo.	77,0	98,7	10,8	67,8
Magyarország	57,5	98,3	9,2	52,3

Forrás: Estók János et al.: Agrárvilág Magyarországon 1848-2002. Bp. Argumentum, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 2003.

Napjaink hagyományos pásztorkodása és állattartása a jelentős múlttal rendelkező reliktum területekre korlátozódik, de a feladatok több szempontból is érdekesebbek a kutatásra. Sok teendő van a gyepterületek növelését illetően (4. táblázat). Elsősorban a meglévő természetes gyepeket kell megóvni és megfelelő módon hasznosítani. A gyepterületek nagysága 2000-ré jelentősen csökkent a megelőző évekhez viszonyítva, de a 2001. év némi javulást mutat.

A földterület használata művelési ágak szerint (május 31.)

Megnevezés	1992	1994	1996	1998	2000	2001
1000 hektár						
Szántó	4706,9	4714,4	4712,4	4709,5	4499,8	4516,1
Kert	35,3	35,0	98,2	109,4	101,6	97,7
Gyümölcsös	94,5	92,7	94,3	96,3	95,4	97,5
Szőlő	135,0	131,9	130,9	130,9	105,9	92,9
Gyep	1164,0	1148,0	1148,3	1147,8	1051,2	1061,2
Erdő	1712,2	1766,5	1764,5	1769,3	1769,6	1771,7
Nádas	39,9	40,8	41,2	41,2	60,0	60,3
Halastó	27,1	27,2	27,0	32,8	32,0	32,3
Nem műv. ter.	1388,2	1346,5	1285,8	1267,0	1587,5	1573,8
Összes	9303,1	9303,0	9303,0	9303,0	9303,0	9303,4

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 2001.

A maradványok fényében a történelmi múltat mindig érdemes kutatni az újabb eredmények érdekében. Más szempontok szerint végzett elemzések, a történelmi-néprajzi anyagok az új kérdésekre új válaszokat is képesek adni a megfelelő értékelések eredményeképpen. Egy másik megközelítés pedig az élő hagyomány felkutatására inspirál, a hagyomány őrzőtől – öreg pásztoroktól – lejegyezni azokat az ismereteket, amelyek mint unikumok egy megváltozott korban a régi világ hangulatát hozzák vissza. A korábbi időkből származó lejegyzésekkel össze lehet hasonlítani a változásokat, nyomon lehet követni a hagyományba beépült, vagy abból kikerült adatok sorát, esetleg a hosszú évek után is változatlanul megmaradt, szilárd hagyományelemeket. A hagyományváltozásnak okai vannak, melyekre válaszokat csak alapos kutatások, elemzések adhatnak. A pásztorkodás, pásztorkultúra, mint a magyar kultúra történelmi rétege a tudományos feltárások eredményeinek felhasználásával egy másik funkciót is be kell hogy töltsön: megismertetni pásztorkultúránkat más népekkel, emberekkel – mindamellott mi is törekedjünk mások hagyományos kultúrájának megismerésére – mert a népek, nemzetek saját kultúrájuk, hagyományaik ápolásával, ismeretével és megismertetésével képesek a nemzetek nagy közösségében méltó helyen és szerepben hozzájárulni a közös értékek gyarapításához. Ha minden nép a saját értékeit gyarapítja és azt nyújtja át, ez az igazi hozzájárulás az emberi kultúrához.

A gyep a pásztorkultúra értékteremtő melegágya

A környezetkímélő gazdálkodás alapvető értéke a pásztorkultúrának. Pásztoraink a gyepes legeltetés során a területet gondozva, kímélve folytatták tevékenységüket. A környezetükben fellelhető természetes anyagokat használták építményeik elkészítéséhez, használati eszközeik többsége is fából és állati termékekből (csont, szaru) készültek. Az állatok körüli mindennapi ténykedéseik mellett, ügyeltek pl. a *legelőerdők* megóvására is. Legeltetéseik során a burjánzó cserjéket, kisebb fákat nyesegették, ezzel is fenntartva a legelőerdők funkcióját. A legelőerdő olyan erdő és

legelő kombinációja, ahol a fák lombkoronája nem zár össze teljesen, a ritkább fák miatt, így a koronák között lejutó fény legeltetésre kiválóan alkalmas gyepeket hoz létre (Andrásfalvy 1997).

Az *erdei legelők* szerepe is jelentős volt valamikor Észak-Magyarországon, Erdély hegyeiben, a Bakonyban. Ezekben a helyeken a sertéseket hizlalták makkoltatással.

A pásztorkodáshoz kapcsolódó építmények közül megemlítendő az állatok egyben tartására emelt egyszerű fedetlen építmények, mint a *kosár*, vagy *karám*, a jószágot védő fedeles *akol*, *állás*, *szín*. A belterjes tartást szolgálják a fedeles zárt építmények, mint az *ól*, *csűr*, *pajta*, *hodály*. A pásztorhajlékok közül az *enyhely*, *cserény*, *koliba*, a különféle *kunyhók* (kúpos-, kontyos-), a tejfeldolgozást segítő határbeli *sajtház*, *bódé*, *esztana*, a tűz védelmét szolgáló *vasaló*, *szárnyék* említendő (Dám 1995). Ezek az építmények az idők folyamán többnyire eltűntek a gyepterületekről, napjainkban a természetvédelmi területeken találhatunk ilyeneket eredeti helyükön (Hortobágy, Kiskunság).

A pásztorok viselete is alkalmazkodott a körülményekhez, hagyományos ruházatukat a paraszti viselethez képest tovább megőrizték. Felsőruházatuk bőrből és gyapjúból készült. Legegyszerűbb viseletük az *előbőr* és *hátibőr* vállukon és derekukon megkötve. A későbbiekben ezt az egyszerű ruhadarabot ujjakkal látták el és a deréknál kissé lejjebb engedve a hosszát, ködmön lett belőle. Vászoningben és gatyában jártak. A csikósok kék, a gulyások fehér gatyát hordtak. A kanászok nadrágot, a juhászok jellegzetes ruhadarabja a rajthuzli, mely pantallószerű, oldalán gombokkal. Fontos ruházatuk a bőrből készült *suba*, melyet a nyaknál gomb, lánc, vagy zsinór rögzített. Ujja nem volt, kifordítva is viselték, mely védte a pásztor az időjárás viszontagságaitól és takaróként is jó szolgálatot tett. A pásztorok díszes viseletéhez tartozott a *cifraszűr*, amelyet ők viseltek legtovább. A szürgallér két alsó sarkába posztóból színes dísz, *csücsköt* varrtak. Nemcsak dísz volt, de esős időben a gallért csuklyává alakíthatták. A debreceni cifraszűr jellegzetessége, hogy a két oldalán és a vállán díszítették (Varga 1982). Lábbelijük eleinte *bocskor* volt, de a *csizma* idővel felváltotta. A pásztorviseletek természetesen nem voltak egységesek, a pásztoritársadalom differenciálódása és a táji eltérések hatottak a ruházatkódásra.

A mindennapi tevékenységek az állatok körüli teendőkkel teltek. A legeltetés mellett nagyon fontos volt az állatok számára az ivóvíz biztosítása, így az itatások idején komoly fizikai munkát kellett végezniük a nagy létszámú állatállomány ellátására. Alkalmanként akár több száz veder vizet is fel kellett húzni a kútból és ezt tikkasztó nyári melegben napjában többször is megtették. Az állatok egészségére is oda kellett figyelniük, ha sánta, beteg állatot fedeztek fel a nyájban, kifogták (*pányvával*, vagy *kampóval*) és ellátták a sérülést. *Béklyót* használtak a ló mozgásának korlátozására, a *kolonccal* az állatok gyors mozgását akadályozták. Éjszakai legeltetés során az állatok mozgásának ellenőrzésére hangjelző eszközöket tettek a jószág nyakára. Ilyen eszközök a *kolomp*, *harang*, *pergő*, *csengő*.

A híres, egyszerű, de izletes pásztorételeket maguk készítették, s ha többen voltak közösen fogyasztották el. A hortobágyi pásztorok „konyhája” a *vasaló*, egyszerű, fedetlen építmény, ahol a szélől védett helyen, a *szolgafán* lógott a tűz felett a bogrács,

melyben olyan pásztor-finomságok rotyogtak, mint a *lebbencs*, vagy a *gulyás* (Györffy 1983).

A pásztorok művészetének értékeit hiven tükrözik a tárgyaikon – használati- és dísz tárgyaikon – található különféle díszítési eljárások, technikák. Készítettek a tereléssel, őrzéssel kapcsolatos szerszámokat és használati tárgyakat, *pásztorokézségeket, sőtartókat, gyufatartókat, ivócsanakokat, ivóütköket*, stb. A pásztorok készítettek dísz tárgyakat, ajándéktárgyakat is ismerőseiknek: pl. *mángorlók, súlykok, tükrök*, stb. (Dám 1995). Az elkészített tárgyakon különféle díszítési technikákat is alkalmaztak. Ilyen pl. a *vésés, karcolás, spanyolozás, intarzia, ónöntés, rézveret, domború faragás*. Általában jellemző volt, hogy a használati tárgyaikat nem, vagy csak kevésbé díszítették, ellenben a dísz tárgyakat és főleg az ajándéktárgyakat az általuk ismert díszítési eljárásokkal látták el. A tárgyakon díszítményként a *stilizált virág, madarak, pásztorok, beryárok* láthatók legtöbbször, de megtalálhatók az ábrázolások között a hazafias, a magyar történelemből vett jelenetek is. Ilyenek pl. a honfoglaló hét vezér, a vérszerződés, az 1848-49-es szabadságharc ábrázolásai. (Manga 1972). A Felföldön és a Dunántúlon különösen kedvelt volt a *domború faragás*, ahol a tárgyakon a bemélyített háttér előtt a díszítmények kiemelkednek. A díszítések anyaga, technikája, az alkalmazott eljárások alapján 3 fő területre lehet osztani a magyar pásztorművészetet, nevezetesen Dunántúl, Felföld és Alföld (Dám 1995).

Az új technikák elterjedése, betörése a paraszti kultúra belső rétegeibe elkerülhetetlen volt. Ott gyökeret vertek, alkalmazták a „specialisták”, az idők folyamán pedig egyes díszítési módszerek átkerültek a pásztorok ismeretvilágába is, de az alkalmazás szóródásának több gátja is lehetett. Adott területek nem rendelkeztek az új eljárásokhoz szükséges alapanyagokkal, máshonnan beszerezni nehézkes és költséges dolog lett volna, meg nem is volt képes a pásztorok többsége elsajátítani, nem volt minden pásztor a művészkedés mestere. A tárgyakon látható díszítések, az elkészítési technikák térben és időben egyaránt jelentős különbségeket eredményeztek, mert az időben később megismert és elsajátított technikák alkalmazása csak bizonyos területekre terjedt ki.

A pásztorfolklórral kapcsolatban említést érdemelnek a *pásztorédalok, pásztornóták, beryárokról szóló történetek, pásztor- és kanásztáncok, a pásztorünnepek*. A gazdasági év zárásakor (szétverés) és az őszi pásztorünnepek alkalmával lehetőség nyílt a mulatozásra, szórakozásra is. Jelesebb ünnepek a *dömötörözés, juhászbál, juhtor, a Vendel-kultusz*. Szt. Vendel (október 20.) a pásztorok és mezei gazdák védőszentje (Szabadfalvi 1984). Napjainkra egyre kevesebb helyen érhető el az élő hagyomány, azért vannak még a pásztorhagyománynak őrzői, művelői, akiktől felgyűjtve az értékeket lehet gyarapítani a magyar pásztorkodás kulturális hagyatékát. A természetvédelmi területek és tájvédelmi körzetek felkeresésével megismerkedhetünk ennek az érdekes és nagy hagyományokkal rendelkező kulturális rétegnek a hagyományvilágával, meglévő tárgyi és szellemi értékeivel. A kialakított, berendezett, múzeumok, tájházak bemutatják a múltban felhalmozott magyar állattartás és pásztorkodás örökségét.

Vidékfejlesztés néprajzi értékek közvetítésével

A népi kultúrát bemutató, reprezentáló értékek vidékfejlesztési célra történő felhasználása természetesen nem valósulhat meg egy korábbi, valamikor használt, alkalmazott gyakorlat, technika átültetésével, újraélesztésével. A kulturális hagyományból a gyepes talajon kialakult gazdálkodási szerkezet, földhasználati mód, népi hozzáállás, munkaszeretet, az állatok értékesítési, feldolgozási gyakorlata a mai igényekhez igazítható, a történeti hagyomány révén kikristályosodott és eredményeket produkáló egyszerű tenyésztési eljárások beilleszthetők a napjaink vidékét fejleszteni kívánó célprogramok sorába. Óvatosan kell bánni a múlt által kínált lehetőségekkel, mert a hagyomány önmagában is egy képlékeny, változó az idők folyamán új elemekkel bővülő, az adott kor életét, kultúráját megjelenítő történeti kategória.

Az állattartás és pásztorkodás hagyományaiban is találhatunk olyan szilárdan beépült elemeket, amelyek természetesen egy korábban képződőtnél később kerültek a pásztorok ismeretébe, birtokába, de mai szemmel visszatekintve, mint a pásztorkodáshoz, a pásztorok kultúrájához, művészetéhez szervesen kapcsolódó, abba gyökeret eresztő tényező. Ha megnézzük például a pásztorok tárgyain látható díszítéseket, az elkészítési technikákat, egyértelmű a díszítési eljárások alkalmazásának térbeli és időbeli változása. Egy pásztorboton alkalmazott díszítési eljárásnak a megléte nemcsak a pásztorművészet tényét igazolja, de utal a készítés körülbelüli idejére is. A dunántúli pásztorok jellegzetes díszítőtechnikája volt a spanyolozás, melyet fából, szaruból készített tárgyaikon alkalmaztak. A technikai eljárást a XIX. század közepétől alkalmazták a magyar pásztorkodásban, viszont csak a Dunántúlon. Korábban készült pásztortárgyakon nem találhatunk ilyen alkalmazást, mert nem ismerték a pásztorok. Később is csak a dunántúli pásztorok alkalmazták díszítésre, a hortobágyi pásztorok sem használták. Ettől – és számos példát hozhatnánk még, de felesleges a téma szempontjából – még a dunántúli és az alföldi pásztorkodás a magyar pásztorkultúra szerves része, az eltérő alkalmazási technikáikkal együtt. Adódhat a különbség a földrajzi környezet, a társadalmi hatások, a gazdálkodási lehetőségek és módszerek különbségeiből és egyéb befolyásoló tényezők meglététől.

A vidékfejlesztés előmozdítása érdekében mégis lehet olyan hagyományelemeket találni, melyek alkalmazása pozitívan lendíthet a magyar vidék gazdasági-társadalmi fejlődésén. Az állattartás és pásztorkodás ténye szilárdan rögzült eleme a magyar néphagyománynak, a bizonyos területekhez kapcsolható, történeti adatokkal igazolható legeltetési állattartási kultúrának. A tájhasznosítás lehetséges módozatai körébe a múltban folytatott állattartást – amely valamilyen ok(ok) hatására – társadalmi változás, gazdasági szerkezetváltás, piaci viszonyok átrendeződése, földtulajdonváltás, stb. következtében megszűnt – fel lehet éleszteni az állattartás területhez kötődő történeti-néprajzi hagyományának figyelembevételével, a múlt gazdálkodási eredményeinek felhasználásával. Bizonyítva, hogy nem tájidegen gazdálkodási szerkezet megvalósítását próbálják kialakítani, hanem megélhetést biztosító, hasznot, jövedelmet produkáló, a természeti környezetet kímélő, védő, gazdálkodási koncepció modern kori alkalmazása történeti tapasztalatok segítségével eredményes lehet, hasznot hozhat a legeltetési állattartás napjainkban is.

Másik fontos aspektusa a néprajzi értékek figyelembevételének a vidékfejlesztés vonatkozásában az *idegenforgalmi szempontok* szerinti fejlesztési stratégia. Kulturális értékeink bemutatása, megismertetése, nemzeti hagyományaink ápolása, az elődök által létrehozott értékekkel való átgondolt gazdálkodás potenciális jövedelemforrásként is felhasználható. Egy *legeltetésre alapozott állattartó gazdaság* alakíthatja úgy a tenyészetét, gazdálkodási szerkezetét, hogy a már működő rendszerét turisztikai bevételekkel is megtámogatja. A gazdálkodásával, a természetes körülmények között, avagy *istállózva tartott állatainak*, hagyományok alapján működő tenyészetének bemutatása egyéni szervezésben, vagy egy komplex idegenforgalmi centrum (lásd Hortobágy) részeként elérhető, hogy a vendégek pénztárcái megnyílnak, ezáltal a gazdaság egy másik bevételi forráshoz is jut.

A gazdaság kialakítását, működtetését segítő, valamint a turisztikai szempontoknak is megfelelő infrastrukturális háttérrel megfelelő szintre kell hozni, mert *düledező istállóban, rogyadozó, ápolatlan karámban tartott állatokkal, omladozó, beszakadt tetejű vendégházakkal* nem lehet turistákat csalogatni, eredményeket produkálni. A pásztorkodás megmaradt építményeit, hajlékait (kiemelten a reliktum területeken) bemutatható állapotba kell hozni, valamint időről időre felújítani, gondozni. A szükséges új épületeket a tájba illeszkedő, a gazdálkodási formának megfelelő, az építészeti hagyományok figyelembevételével kell lehetőség szerint elkészíteni. A megközelíthetőség megfelelő szintű kialakítása, utak, bekötőutak építése is fontos eleme a fejlesztésnek.

A néprajzi értékek, hagyományok segítségével létrehozott gyepes állattartó gazdálkodás pozitív irányba mozdíthatja a vidék fejlődését, lakosságot megtartó képességét. Segíthet a munkahelyteremtésben, mert továbbgondolva a rendszert – szintén hagyományokból merítve - a termékek *feldolgozásának* a helyi lehetőségét is megteremthetik, mint annak idején elődeink, akik a legelőn nevelt állataik bőrét, gyapját, tejét stb. is feldolgozták és vitték a közeli vásárra, piacra értékesíteni.

Ajánlások gazdák, gazdálkodók számára

Legeltetésre alkalmas terület, állatállomány

Legelőre alapozott állattartás megvalósítása, megszervezése, a gazdálkodási forma kialakítása szempontjából alapvető fontosságú a gyepterület nagysága és a legeltetendő állatállomány létszámának összhangja. A gyepminőség figyelembevétele az állomány kialakítása, fejlesztése vonatkozásában, az állatfajta kiválasztása, a terület legeltetési hagyományainak számbavétele, a területen valaha folytatott jövedelmező állattartás eredményei. A történeti eredmények felhasználása segíthet a gazdálkodás ésszerű és haszonnal kecsegtető működtetéséhez.

Ökológiai szempontok

A természetes környezet megóvása, védelme napjaink fontos feladata. Az ökológiai alapú *gazdálkodás megindítása, a már meglévő fejlesztésének természetvédelmi hangsúlyozása* segíthet az anyagi keretek előteremtésében (pályázatok), mivel a

természetközeli termelési módszerek elsőbbséget élveznek az agyonkemizált, mesterséges gazdálkodással szemben.

Infrastruktúra

Az igazán jól prosperáló gazdaság szerves része az épületek jó állaga, szemre is tetszetős kivitele, ugyanakkor a hagyományápolás követelményeinek is meg kell hogy feleljenek. Ahhoz, hogy az idegenforgalomba is bekapcsolható gazdaságok létesüljenek komplex infrastrukturális rendszer – épületek, utak, közművek, vendégházak – kialakítása szükséges, melyek hasznosak a gazdálkodás működtetése és a vendégcsalogató turizmus szempontjából is. Nem elég kiépíteni, de a karbantartásra, állagmegóvásra is gondot kell fordítani.

Haszonvétel formái, értékesítés, jövedelem

Az előállított állati termék értékesítése történhet élőállatként és feldolgozás nélkül a tej, a gyapjú. A hagyományokra építve kialakítható az állatok feldolgozása céljából családi gazdaság, kisüzem, vagy pl. a Hortobágy vonatkozásában a területhez tartozó gazdák állatait is felvásárló és késztermékké feldolgozó tej-, bőr-, textilüzem. A gazdálkodók biztos piacot tudhatnak maguk mögött.

A megszerzett jövedelem bizonyos részét a gazdaság fejlesztésére – vagy legalább szinten tartására - kell fordítani a verseny- és piacképesség megtartása érdekében. A tiszta, ápolat környezetben nevelt állatok „meghálálják” a gondoskodást.

Hagyományok, idegenforgalom

A legeltetés hagyományainak hangsúlyozása forrásokhoz segítheti a gazdákat, ügyelve a terület specifikumaira, az ottani tényleges, adatokkal igazolt, legeltetési és pásztorkodási kultúra gyökereinek és tárgyi, szellemi értékeinek megőrzésére, idegenforgalmi hasznosításának lehetőségeire. A már kialakított állomány legeltetése, nevelése, gyarapítása során az idegenforgalom szempontjából is lehetőségek nyílnak a gazdák előtt, gazdálkodási rendszerük bemutatására, vendégházak létesítésével pedig kisebb turista-csoportok elszállásolására és megismertetésére a természetkimélő állattartás magyar hagyományokat képviselő mikrokörnyezetével.

Tapasztalatok felhasználása

A látott, hallott, megszerzett információk a saját gazdálkodási tevékenységbe történő beépítése, alkalmazása ne spontán elhatározás alapján történjen, mindig a helyi viszonyokhoz kell igazítani a lehetőségeket. Fontos szempont ilyen esetekben: lesz-e hozadéka az új tényező alkalmazásának, nem fordul-e visszajára a máshol eredményesen alkalmazott módszer. Megvannak-e a feltételek a sikeres alkalmazáshoz, vagy más utat kell járni a siker érdekében.

Minőség -- hungaricum

Napjaink gazdálkodásában, az EU-s csatlakozás küszöbén különösen fontos az előállított termék színvonala, minősége. A legeltetési állattartás garancia lehet a jó minőségű hús és egyéb állati termékek előállítására, van esély – pl. a szürke marha esetében – a sajátosan magyar termék előállítására, amely mint magyar hagyományok alapján nevelt, a hazai és nemzetközi piacon is versenyképes termék (hungaricum) keresett lehet a fogyasztók körében.

Források pályázatok segítségével

Az előbbieken vázolt gazdálkodást segítő javaslatok megvalósításához az összefogáson túl jelentős forrásokra is szükség van a létrehozás és fejlesztés érdekében. A pályázatok révén szerezhető anyagi források több pénzt juttathatnak a területnek, de ahhoz, hogy eredményes fejlesztési pénzüsszegek kerüljenek a gazdákhöz, a pályázatokat formai és tartalmi szempontból egyaránt a lehető legjobban kell elkészíteni. A gondosan megírt, pontosan megtervezett és a pályázatot elbírálók számára is megvalósítható, kivitelezhető célkitűzések, a gazdálkodás hagyományait, korábbi értékeit is alapul vevő célprogramok nagyobb sikerrel indulhatnak a pénzszerzési versenyben, mint a kidolgozatlan, hagyományokra nem alapozó pályázatok.

Gazdák és szakemberek (kutatók) együttműködése

A mezőgazdaság állattartó-állattenyésztő ágazata a magyar történelmi múltat szemlélve, olyan időszakokban lendült fel számottevően, amikor a kutatások megalapozott irányokat adtak a gazdálkodási formáknak. A legeltetési állattartás vonatkozásában is az együttműködés lehet a záloga a sikeres és eredményes gazdálkodás megvalósításának. Mindenki ott segítse a területet, ahol a legtöbbet tudja nyújtani a siker, a magyar vidék fejlesztése érdekében. Közösen – gazdák és szakemberek (kutatók) – képesek a legoptimálisabb gazdálkodási szerkezet kialakítására, együtt sikeres pályázatokat készíthetnek, amelyek segítségével a magyar vidék, a magyar gazda és a magyar elméleti szakember (kutató) is elégedett lehet a vidékfejlesztés terén mutatkozó fejlődési irányokkal. Gyarapodó legelő állatállomány, gyepék jobb kihasználása, az ágazat idegenforgalmi lehetőségeinek szélesítése nemcsak a magyar vidék, de az egész ország fejlődését, gazdagodását, az emberek életszínvonalának emelkedését is eredményezheti, valamint a pásztorfoglalkozások is nagyobb teret kaphatnak az új rendszerben, megmentve néhány elemét a még élő hagyományak.

Irodalomjegyzék

- Andrásfalvy Bertalan (1997): Nyájszervezet – csordatartás. Honfoglalás és néprajz. (Szerk: Kovács L. – Paládi-Kovács A.) Balassi Kiadó. Budapest. 1997. p. 85-94.
- ✕ Dám László (1995): Magyar népi állattartás és pásztorkodás. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 199 p.
- Estók János et al. (2003): Agrárvilág Magyarországon 1848-2002. Argumentum Kiadó. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Budapest. 387 p.

- Györfy István (1983): Alföldi népelet. Válogatott néprajzi tanulmányok. Gondolat, Budapest. 1983. A magyar néprajz klasszikusai. 505 p.
- Manga János (1972): Magyar pásztorfaragások. Corvina Kiadó, Budapest. Magyar Népművészet, 5. 86 p.
- Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 2001. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 319 p.
- Paládi-Kovács Attila (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, Változások és történeti rétegek a 19. század elejéig. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest. 452 p.
- Paládi-Kovács Attila (1993): Pásztorársadalom a 18. Századi Magyarországon. Népi kultúra Magyarországon a 18. században. (Szerk: Szilágyi M.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1993. p. 57-80.
- Szabadsfalvi József (1984): Tanulmányok a magyar pásztorok köréből. KLTE. Néprajzi Tanszék. Debrecen. 323 p.
- Tarján Gábor (2002): Mindennapi hagyomány. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. 194 p.
- Varga Marianna (1982): Magyar népviseletek régen és ma. HNF. Budapest. Néprajz mindenkinek I. 184 p.
-

Szerző: Lilik János néprajzkutató
Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár
4026 Debrecen, Piac u. 8.